

Plagiato sampratos problema ir teismo lingvistikoje išskiriami pasinaudojimo svetimu tekstu požymiai

Gabrielė Juodkaitė-Granskienė¹, Gintarė Herasimenkienė², Anelė Žalkauskienė³,
Raimundas Jurka⁴

¹ Vilniaus universitetas, Teisės fakultetas, Baudžiamosios justicijos katedra, Saulėtekio al. 9, 10222 Vilnius, g.juodkaite@ltec.lt

² Lietuvos teismo ekspertizės centras, Lvovo g. 19 A, 09313 Vilnius, g.herasimenkiene@ltec.lt

³ Lietuvos teismo ekspertizės centras, Lvovo g. 19 A, 0931 Vilnius, a.zalkauskiene@ltec.lt

⁴ Mykolo Romerio universitetas, Baudžiamosios teisės ir proceso institutas, Ateities g. 20, 08303 Vilnius, rjurka@mruni.eu

Anotacija. Straipsnio tikslas yra aptarti plagiato kaip etikos reiškinių santykį su teisine pasekme sukeliančiu autorystės pasisavinimu. Siekiant atskleisti straipsnio tikslą yra pristatoma plagiato samprata bei įtvirtinimas akademinės bendruomenės veiklą reglamentuojančiuose dokumentuose; yra aptariamai baudžiamojoje teisėje įtvirtinto autorystės pasisavinimo požymiai bei jų santykis su plagiato požymiais. Pateikta analize siekiama įrodyti, kad nors plagiatas yra laikomas etikos institutu, tačiau jo negalima nagrinėti atsietai nuo teisinių reiškinių, reglamentuojančių svetimo kūrinio ar idėjos pasisavinimą. Straipsnyje pateikiami plagiato bei teisės pažeidimų autorių teisių srityje turiniai leidžia teigti, kad pasinaudojimo svetimu tekstu požymis yra esminis tiek atskleidžiant plagiato turinį, tiek kvalifikuojant autorių teisių pažeidimus, atitinkamai autorių teisių pažeidimų tyrimuose naudojamos specialios lingvistinės žinios yra ir gali būti taikytinos ir kitų su autorystės idėjų pasisavinimu (plagiato) susijusių atvejų tyrimui. Straipsnyje pateiktos įžvalgos yra aktualios institucijoms, siekiančios užkardyti plagiato reiškinius ir juos iširti.

Esminiai žodžiai: *plagiatas, ekspertinis tyrimas, autorių teisių pažeidimas, specialios lingvistikos žinios.*

Įvadas

Apie plagiatą yra diskutuojama ir šis reiškinys smerkiamas nuo Romos laikų. Dar XIX a. pradžioje išsivystė išnašų ir citavimo koncepcija, kuri išliko panaši iki šių dienų (McKay, 2009). Ypač šis reiškinys aktualizavosi pastaruoju metu, kai internetas ir tekstų rinkimas kompiuteriu sudarė palankias sąlygas lengvam kopijavimui. Todėl pagrindinis straipsnio tikslas yra atskleisti plagiato sampratą bei jo santykį su teisine pasekme sukeliančiu autorystės pasisavinimu. Tikslui atskleisti pateikiama plagiato samprata bei jo reglamentavimas akademinės veiklos normose, aptariami teisiniai autorystės pasisavinimo požymiai bei jų koreliacija su plagiato požymiais. Tikslui ir uždaviniams pasiekti yra taikomi analizės, sintezės, logikos, lyginamasis ir kiti mokslinio tyrimo metodai, leidžiantys išsamiai aptarti nagrinėjamus reiškinius, nustatyti dėsningumus bei suformuluoti pagrįstas tyrimu išvadas.

Dažniausiai plagiatas suprantamas kaip meno darbų ir mokslo idėjų autorystės pasisavinimas, tačiau jis gali apimti ir įvairesnę kūrybinę bei intelektualinę veiklą – reklamą, žurnalistinius straipsnius, magistro / bakalauro darbus, disertacijas ir pan. Plagijavimo problema itin aktuali aukštosioms mokykloms, Lietuvos Respublikos akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus tarnybai, Žurnalistų etikos komisijai, taip pat ir teisėsaugai, nes už autorystės pasisavinimą gali būti baudžiama pagal įstatymus.

Bendriausia prasme plagiatas yra suprantamas kaip kūrinio autorystės pasisavinimas, tačiau skirtinguose kontekstuose plagiato samprata skiriasi. Įvairiuose žodynuose, enciklopedijose, skirtingų veiklos sričių atstovų plagiatas yra apibrėžiamas ne visai vienodai (*Lietuvių kalbos žodynas*, 2016). Tarptautinių žodžių žodyne plagiatas apibrėžiamas kaip „mokslo, literatūros, meno kūrinio, išradimo arba racionalizacinio pasiūlymo autorystės (visos arba dalies) pasisavinimas, paskelbimas kaip savo, pasinaudojimas be autoriaus leidimo“ (*Tarptautinių žodžių žodynas*, 2013). Šiame apibrėžime akcentuojama, kad plagiatas yra ne bet kokio pasakymo, o kūrinio arba idėjos pasisavinimas, tačiau neišskiriama, kad plagiatu laikomi ir tekstuose sutampantys žodžiai, tekstų dalis ar jų perfravimas.

Žurnalistikos enciklopedijoje plagiatas apibrėžiamas kaip „literatūrinė, mokslinė, meninė vagystė, svetimos kūrybos, darbo išleidimas savo vardu, pažodinis svetimų minčių pasisavinimas“. Šioje apibrėžtyje akcentuojama, kad plagiatu laikomas ir „pažodinis svetimų minčių pasisavinimas“ (*Žurnalistikos enciklopedija*, 1997), ko trūko Tarptautinių žodžių žodyne (2013) pateikiamoje plagiato apibrėžtyje.

Mokslinėje literatūroje yra pateikta daug išsamesnių plagiato apibrėžimų. Štai V. Mizaras pateikia išplėstinį plagiato apibrėžimą, nuroydamas plagiato rūšis, tipus ir formas (Mizaras, 2010, p. 484). V. Mizaro teigimu, plagiatas gali pasireikšti įvairiais tipais ir formomis – plagiatas gali būti visiškas, kai svetimas kūrinys perimamas visas ir pateikiamas kaip savo, nenurodžius autoriaus ir šaltinio; gali būti dalinis, kai pasisavinama ir pateikiama kaip savo tik tam tikra dalis svetimo kūrinio; plagiatas gali būti pažodinis, kai perimama dalis ar visas kūrinys pažodžiui, ir prasminis, kai savais žodžiais perfra-

zuojama svetimame kūrinyje esantis turinys ar idėja, nenurodžius tikrojo autoriaus ar šaltinio. Plagiatu galima laikyti ir bendrųjų žinių perteikimą, jeigu jis tiesiogiai atspindi kito asmens tokių žinių perteikimo stilių, būdą ar formą.

Aptartos plagiato sampratos rodo, kad svarbiausias plagiato apibrėžčių skirtumas yra tai, kad vienoje apibrėžtyje plagiatu įvardijamas minties ir idėjos pasisavinimas, o kituose – ir žodžių nurašymas. Taip pat kai kur pateikiamas ir mišrus aprašas. Nors tekste autoriaus kiekviena mintis ar idėja yra išdėstoma žodžiais, tačiau ne visi žodžiai perteikia kūrybinę autentišką, originalią autoriaus mintį. Dėl šio plagiato sampratos variavimo gali kilti nesupratimų tarp plagiatą nustatančių ir jį tiriančių institucijų ir tam yra reikalingos specialios lingvistikos žinios situacijai išaiškinti ir plagiato faktui nustatyti. Toks lingvistinis tyrimas yra atliekamas autorių teisių pažeidimų tyrimuose ir gali būti pavyzdžiu, taikytinu kitoms situacijoms pagal šiame straipsnyje pateikiamus pavyzdžius.

Apie žodžių ir kūrybinių idėjų išskyrimo ir vertinimo, pripažinimo plagiatu problemą kalbama Mathieu Bouville straipsnyje „Plagiarism: Words and ideas“ (Bouville, 2008). Jo teigimu, kalbant apie plagiatą paprastai akcentuojama, jog pasisavinama kūrybinė idėja, tačiau nustatant plagiatą dažnai tikrinamas tik žodinis sutapimas. M. Bouville teigia, kad nors dažniausiai kopijuojant kūrinio dalį, kartu su perkeltais žodžiais nusavinamos ir idėjos, tačiau taip yra ne visada. Pažodžiui nurašius įžanginę straipsnio dalį, gali būti pateikiama bendra visiems žinoma informacija, o ne autoriaus kūrybinės mintys ar originalios idėjos. Be to, pasisavinta idėja gali būti užrašyta kitais žodžiais ir žodinio sutapimo nebus, nors minties turinys bus pasisavintas. Visus šiuos klausimus sprendžia ir vertina lingvistikos ekspertai, atlikdami ekspertinius tyrimus autorių teisių pažeidimo bylose. Ypač tai aktualu akademinėje aplinkoje, kur plagiato patikrinimai atliekami kompiuterinėmis programomis, plagiatu imama laikyti ne tik kūrybinės idėjos vagystę, bet ir bet kokio teksto ar net pavienių frazių nurašymą. Pripažindamos šią aktualiją, aukštosios mokyklos yra tiesiogiai arba netiesiogiai apibrėžusios plagiato sampratą ir jos yra skirtingos. Mykolo Romerio universitetas plagiatą apibrėžė gana detalai ir taip nurodė savo studentams aiškias ribas, kada jų darbas gali būti pripažįstamas plagiatu. Prie gana įprasto ir dažnai sutinkamo reikalavimo nurodyti informacijos šaltinį, universitetas priskyrė spaudos ženklų ribą, kurią peržengus ir nenurodžius šaltinio parašytas tekstas taptų plagiatu. Perrašant tekstą pažodžiui buvo nustatyta 900 spaudos ženklų riba, o perfrazuojant – 1 800 spaudos ženklų riba (Mykolo Romerio universitetas, *Studijų vertinimo tvarka*, 2012). Vytauto Didžiojo universitetas plagiato apibrėžimo iš viso nepateikia, o tik įvardija jį kaip vieną iš nepriimtinių akademinės etikos pažeidimų – „plagijavimas, mokslo duomenų falsifikavimas ar neobjektyvus interpretavimas, nepamatuotas bendraautorystės primetimas jaunesniems kolegoms ar pavaldiniams“ (Vytauto Didžiojo universitetas, *Akademinės etikos kodeksas*, 2009). Vilniaus universiteto Akademinės etikos kodekse plagiato apibrėžimas vėl gi labai bendro ir nedetalaus pobūdžio „Plagijavimas – svetimų idėjų pateikimas kaip savų“

(Vilniaus universitetas, *Akademinės etikos kodeksas*, 2006). Taip pat yra nurodoma keletas būdingų plagijavimo požymių, „kai svetimas tekstas pateikiamas be citavimo ženklų“ (VU, *Akademinės etikos kodeksas*, 2006) ir „kai perpasakojama arba cituojama svetima idėja, iliustracinė medžiaga ar duomenys nenurodant šaltinio“ (VU, *Akademinės etikos kodeksas*, 2006). Lietuvos edukologijos universiteto Akademinės etikos kodekse plagijavimas yra įvardijamas kaip „svetimo teksto pateikimas be citavimo ženklų, kai perpasakojama ar cituojama svetima idėja, iliustracinė medžiaga ar duomenys naudojami nenurodant šaltinio“ (Lietuvos edukologijos universitetas, *Akademinės etikos kodeksas* 2012). Ne vienos aukštosios mokyklos išaiškinimuose plagiatas yra siejamas su žodžių nurašymu. Pavyzdžiui, VDU Socialinių mokslų fakulteto nuostatuose dėl plagiato prevencijos rengiant studentų rašto darbus, apibendrinant kitų autorių darbus (plačiau žr. Brian, 1994; Nelms, 2003; Barnbaum (n. d.) ir kt.), yra išvardyti plagijavimo tipai. Pirmasis tipas – pažodinis plagiatas pasireiškia tada, kai visas sakinys, reikšminga frazė ar pastraipa perkeliama (nurašoma) iš kito autoriaus darbo, nenurodant šaltinio. Kitas nurodomas plagiato tipas – stiliaus plagijavimas, dar viena – metaforų plagijavimas. Matyti, kad šiuose nuostatuose plagijavimas siejamas ne tik su idėjos ir kūrinio, bet ir su atskirų frazių nurašymu ar minčių dėstymo stiliaus pamėgdžiojimu.

Toks nevienareikšmis plagiato suvokimas yra kritikuojamas Mathieu Bouville straipsnyje „Plagiarism: Words and ideas“ (Bouville, 2008). Autorius teigia, kad yra natūralu, jog studentas, besimokydamas rašyti moksliniu stiliumi, nurašo iš mokslininkų darbų atskiras frazes, sakinius ar net paragrafą siekdamas gerinti savo kalbos įgūdžius, o ne pasisavinti tų straipsnių mintis. Ypač tai aktualu negimtąja kalba studijuojantiems studentams, ir tokia praktika negali būti smerkiama, nors antiplagiato programomis tokios žodžių eilės gali būti aptinkamos.

Plagiato siejimas su atskiromis frazėmis ar žodžiais turbūt labiausiai būdingas akademinės etikos sričiai, ypač vertinant studentų darbus. Kaip pavyzdį galime pateikti Lietuvos žurnalistų sąjungos Etikos komisijos nagrinėtą ginčą. Į komisiją kreipėsi žurnalistė G. S. ir nurodė, kad žurnalistas A. Ž. savo publikuotame straipsnyje panaudojo citatą iš jos anksčiau skelbto straipsnio, nenurodydamas šaltinio. Žurnalistas A. Ž. pripažino, kad nurašė teksto atkarpą, tačiau teigė, kad neturėjo tikslo plagijuoti. Jis atkreipė dėmesį, kad G. S. ir jo straipsnių temos skirtingos, o panaudota citata rašinyje yra tik vaizdingai pasakyta mintis, pagyvinanti tekstą, o ne kopijuojanti straipsnio idėją, nes ją išėmus iš straipsnio pagrindinė mintis ir prasmė nesikeistų. Taip buvo argumentuojama, kad straipsnis nėra plagiatas dėl vienos nurašytos atkarpos, kuri **nėra straipsnio esminė idėja**. Lietuvos žurnalistų sąjunga skundo nagrinėjimą nutraukė, taigi atskiros teksto atkarpos nurašymas, **neapimantis pagrindinių teksto idėjų**, nebuvo pripažintas plagiatu.

2014 m. yra įsteigta Akademinės etikos ir procedūrų inspektoriaus tarnyba prie LR Seimo, kurios dalyvavimas ir sprendimai galbūt padės vienodinti plagiato sampratą. Iki šiol Tarnyba yra išnagrinėjus tris skundus dėl plagiatų: vienu atveju plagijavimo požymių nenustatyta, dviem atvejais konstatuoti akademinės etikos pažeidimai dėl plagijavimo.

Plagiatas: teisiniai pagrindai

Plagiato sąvoka nėra vartojama teisėje. Nei pirmuosiuose XIX a. įstatymuose, nei vėlesniuose teisiniuose dokumentuose plagiato terminas nevartotas, tačiau yra apibrėžiamos autorių ir intelektualinės teisės. Taip pat ir šiandienos Lietuvos įstatymuose numatyta atsakomybė už autorystės pasisavinimą, autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimus, neįtraukiant plagijavimo sąvokos. Akademinės bendruomenės nariai bei autorių teisių srities teisės specialistai, kurie yra labiau išigilinę į šią problemą, vieningai teigia, kad plagiatas ir autorinių teisių pažeidimas yra panašumų turintys reiškiniai, tačiau jokiū būdu nėra vienas kito sinonimai, plagiatas nėra teisinis terminas ir nebūtinai reiškia autorinių teisių pažeidimą, tai daugiau etikos nusižengimas, o autorinės teisės tai įstatymo sukurtas mechanizmas, saugantis autorių turtinius ir neturtinius interesus, taip skatinant ir reguliuojant kūrybą ir kūrinių platinimą (Wyburn ir Macphail, 2010 / 2011, 75). Tačiau iš pateiktos straipsnyje medžiagos matysime, kad nustačius autorių teisių pažeidimus yra nustatomas ir plagiatas, tačiau plagiato atveju ne visada atsiranda autorių teisių pažeidimas.

Atsakomybė už autorystės pasisavinimą yra numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (2000) 191 straipsnyje, kurio pirmoje dalyje teigiama, jog „tas, kas savo vardu išleido arba viešai paskelbė svetimą literatūros, mokslo ar meno kūrinį (įskaitant kompiuterių programas ir duomenų bazines) arba jo dalį, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų“ (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Baudžiamojo kodekso komentare yra išaiškinta, kad kūriniumi yra vadinamas „originalus kūrybinės veiklos rezultatas literatūros, mokslo ar meno srityje, nepaisant jo meninės vertės, išraiškos būdo ar formos“ (BK komentaras, 2009, 397). Komentaro aštuntame punkte dėstoma, kad „nusikaltimo dalyku nelaikomos idėjos, procedūros, procesai, sistemos, veiklos metodai, koncepcijos, principai, atradimai ar atskiri duomenys <...>, kadangi jie nėra autorinių teisių objektai“ (BK komentaras, 2009, 398). Taigi įstatyme yra apibrėžiama atsakomybė būtent už kūrinio kaip kūrybos proceso rezultato pasisavinimą. Autoriaus teisės yra ginamos ir Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymu. Šio įstatymo objektu taip pat įvardijami „originalūs literatūros, mokslo ir meno kūriniai, kurie yra kokia nors objektyvia forma išreikštas kūrybinės veiklos rezultatas“ (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas, 4 str.). Įstatymuose nėra apibrėžta, kaip vertinamas atskirų kūrinio dalių nurašymas, kokio pobūdžio ar apimties nurašymas jau yra įstatymo pažeidimas. Tačiau visuose dokumentuose kalbama apie svetimo teksto nusavinimą, pateikimą kaip savo, kas savo esme atitinka straipsnyje pateiktas plagiato apibrėžtis.

Teismo lingvistiniai plagiato aspektai

Teismuose nagrinėjant bylas dėl autorystės pasisavinimo gali būti reikalingos lingvistikos specialisto žinios, kad būtų įvertinti tekstuose esantys sutapimai. Tokiais atvejais gali būti skiriamos teismo lingvistinės ekspertizės. Iš teismo lingvistikos teorijos ir praktikos žinoma, kad kiekvieno žmogaus kalba turi individualumo. Dėl kalbos įgūdžių individualumo ir išstudijavę tą pačią literatūrą, perskaitę tuos pačius straipsnius ar knygas, du žmonės net ir neilgų tekstų ta pačia tema negali parašyti visiškai vienodai. Kadangi nevienodai įvairus jų žodynas, skiriasi jų sintaksės, stiliaus ir teksto formulavimo ypatumai, pagaliau skiriasi kalbos formos, kuriomis autoriai mėgsta dėstyti savo mintis (aprašymas, samprotavimas, polemika). Kalbos priemonės informacijos pateikimui kiekvienas autorius pasirenka pagal savo išprusimą, tam tikros rūšies tekstų rašymo įgūdžius ir, žinoma, pagal charakterį, temperamentą. Dviejų žmonių panašaus turinio tekstuose gali pasitaikyti vienas kitas atsitiktinai sutampantis posakis, frazė, citata, tačiau didesnis sutapimų skaičius verčia susimąstyti, ar jie atsitiktiniai.

Lingvistiniai tyrimai bylose dėl intelektualinės nuosavybės gynimo yra atliekami daugelyje šalių. Angliškai kalbančiose šalyse plagiato tyrimai suprantami kaip autorystės nustatymo tyrimų pakraipa, nes plagiato tyrimai taip pat kelia autorystės klausimą. Vis dėlto plagiato tyrimo principai skiriasi nuo autorystės tyrimų: plagiato tyrimuose paprastai analizuojami daug ilgesni tekstai nei autorystės tyrimuose, be to, analizuojamas ne individualus stilius, o lyginami du tekstai, vertinant jų tarpusavio sutapimus. O autorystės tyrimams reikia didelio kiekio galimo autoriaus parašytų tekstų pavyzdžių. Aiškinantis, ar vienas tekstas kurtas pasinaudojant kitu, pakanka dviejų tekstų palyginimo.

Reikia atkreipti dėmesį, kad lingvistinė ekspertizė bylose dėl autorystės pasisavinimo nenustato plagijavimo ar autorystės pasisavinimo fakto, nes lingvistas dažniausiai negali įvertinti kūrinių originalumo ir autorinės jų vertės. Lingvistinė ekspertizė gali nustatyti ir įvardyti, kurie kalbiniai fragmentai dviejuose kūriniuose sutampa, taip pat gali išanalizuoti, ar yra perteikiamos tos pačios idėjos, perfrazuojant tekstą. Teismo lingvistai nustato, ar vienas tekstas yra sukurtas remiantis kitu tekstu, tačiau tie sutapimai nebūtinai turi būti vertinami kaip plagiatas ar autorystės pasisavinimas, – atsakymą į šį klausimą turėtų rasti teismas.

Pateikti duomenys rodo, kad lingvistikos ekspertai, šiuo metu dažniausiai pasitelkiami tik teisminiuose ginčuose, galėtų atlikti tyrimus ir kitų institucijų užsakymu įtarus plagiata.

Plagiato požymiai: pasinaudojimas svetimu tekstu

Teismo lingvistikos ekspertams bylose dėl autorystės pasisavinimo tenka analizuoti įvairių žanrų ir stiliaus kūrinius. Skirtingų žanrų kūriniams būdinga skirtinga kalbinė

raiška, todėl tik dalis teksto požymių, kuriuos galima išskirti kaip svarbius vertinant kūrinį sutapimus, yra aktualūs daugelio žanrų kūriniams. Pavyzdžiui, mokslinio pobūdžio tekstuose atkreipiamas dėmesys į citatas, jų išdėstymą, apimtį, o kitų žanrų kūriniams citatos iš viso nebūdingos. Kadangi daugiausia ginčų kyla dėl mokslinio pobūdžio tekstų, dažniausiai klasifikuojant tyrimui svarbius požymius kalbama būtent apie šio pobūdžio tekstus. Rusijos teismo lingvistikos mokslininkė T. I. Steksova pateikia tokį požymių sąrašą (Steksova, 2005, p. 269):

- 1) temos, siužeto, mokslinės idėjos ne tik turinio, bet ir formos pasisavinimas;
- 2) medžiagos pateikimo stiliaus (konstatavimas, polemika ar kt.) sutapimas;
- 3) tų pačių informacijos šaltinių nurodymas arba nenurodymas;
- 4) pažodiniai tekstų ar jų dalių sutapimai ir kt.

Nurodyti požymiai apima labai platų vertinimo lauką ir analizės kryptį. Kartu pastebėtina, kad šie požymiai iš esmės sutampa su plagiatu požymiais, aptartais anksčiau. Lietuvos teismo ekspertizės centre yra išskirtas detalesnis požymių grupių sąrašas, pritaikomas mokslinio tipo tekstų analizei. Skiriamos keturios didelės galimų sutapimų grupės (Valūnė ir Žalkauskienė, 2013, p. 136).

Pirmoji – sutampantys tekstų fragmentai, kai:

- 1) du autoriai yra pasirinkę aprašymui tuos pačius faktus;
- 2) aptarinėdami tuos pačius faktus ar įvykius, yra juos vienodai įvertinę;
- 3) savo minčių išdėstymui yra panaudoję tuos pačius žodžius, netgi tokias pačias retesnes žodžių formas, tuos pačius minties aiškumui reikalingus žodžius praleidę;
- 4) informaciją yra perteikę tokios pačios žodžių tvarkos ir skyrybos sakiniais; kartais kiek perfrazuojant, bet nenutolstant nuo esmės.

Antra grupė – tai vienodas informacijos iš tų pačių literatūros šaltinių pateikimas. Informacija, pavyzdžiui, iš trijų ar keturių šaltinių dviejuose tekstuose išdėstoma tokia pačia tvarka, beveik tokiais pačiais žodžiais.

Trečia sutapimų grupė – tos pačios citatos. Dviejuose darbuose nurodoma, kad cituojamas tas pats veikalas, sutampa citatų pradžia ir pabaiga, citatos visiškai tokios pat apimties, jose tokie patys pakeitimai ir klaidos, tose pačiose vietose praleidimai.

Ketvirta sutapimų grupė: skirtingų žmonių darbuose vienodos rašto kalbos požymių ir kompiuterinio raštingumo požymių visumos (kai tekstai neredaguoti). Ši grupė apima labai daug teksto parengimo aspektų, todėl ją aptarsime plačiau.

Plagiatu požymiai pagal rašto kalbą

2008 m. Lietuvos teismo ekspertizės centro teismo lingvistikos ekspertė Anelė Žalkauskienė dalyvavo akademinės visuomenės organizuotame projekte dėl studentų rašto darbų plagijavimo. Atlikto tyrimo tikslas buvo nustatyti teksto savarankiško / nesavarankiško parengimo požymius, kad į juos būtų galima atkreipti darbų vadovų, recenzentų,

baigiamųjų darbų gynimo komisijos narių dėmesį. Tarpusavyje buvo lyginti: 1) atskiri vieno darbo fragmentai ir atskiros dalys; 2) du ar trys to paties studento darbai ir 3) darbai, kurių parengimo savarankiškumas buvo garantuotas, su darbais, parengtais nežinomų autorių. Kadangi vienos ar kitos specialybės studentų kompiuterinis raštingumas labai panašus, o autorių saviraišką riboja rašto darbams keliami reikalavimai ir raštvedybos taisyklės, bendras darbų parengimo lygis atrodė daugmaž vienodas. Skirtumai pastebimi atliekant detalesnę analizę. Buvo analizuota rašybos, skyrybos, sintaksės, leksikos klaidos ir ypatumai, t. y. požymiai, kurie atspindi autoriaus rašto kalbos įgūdžių lygį. Taip pat analizuota, kokie teksto rinkimo kompiuteriu įgūdžių požymiai gali rodyti, kad tekstas nėra vientisas. Analizei buvo pasirinkti informatyvūs ir lengvai pastebimi kalbos ir kompiuterinio tekstų parengimo ypatumai, kad juos būtų galima nurodyti ne specialistams. Išanalizuoti 33 išspausdinti vienos kolegijos ir vieno universiteto studentų 2003–2007 m. referatai, kursiniai darbai ir magistro baigiamieji darbai.

Buvo padarytos tokios išvados (Žalkauskienė ir Žalkauskas, 2008):

1. Iš kompiuterinio raštingumo požymių reikėtų atkreipti dėmesį į šriftų vartojimo ypatumus, įtraukų dydį, kabučių vartojimo savitumus, antraščių stilių naudojimą, kadangi jie gali rodyti, kad tekstas nėra vientisas, kad jame yra kopijuotų elementų, kad atskiros darbo dalys rinktos skirtingu laiku, skirtingomis programų versijomis.

2. Kad darbas parengtas nesavarankiškai, akivaizdžiai rodo nevienodas rašto kalbos įgūdžių ir kompiuterinių įgūdžių lygis atskirose darbo dalyse ar atskiruose fragmentuose. Darbo vientisumą rodo vienodai visame darbe pasiskirsčiusios rinkimo ir kitos klaidos, vienodi datų, santrumpų rašymo ypatumai.

3. Rašto kalbos požymiai ir teksto rinkimo bei apiforminimo požymiai vertintini kompleksiskai.

Iš šio tyrimo matyti, kad vienodų rašto kalbos požymių ir kompiuterinio raštingumo požymių visumų dviejų žmonių savarankiškai parengtuose rašto darbuose būti negali. Jeigu nustatomi sutapimai (vienodumai), tai yra aiškus požymis, kad vienas autorius pasinaudojo kito autoriaus darbu. Daug rašto kalbos požymių ir kompiuterinių įgūdžių požymių sutampa skirtingų rašančiųjų darbuose, tačiau nesutampa absoliučiai visi; susiformavusi šių požymių visuma tam tikru žmogaus gyvenimo laikotarpiu yra kiekvieno autoriaus individuali, rodanti skirtingą suvokimą, skirtingas patirtis ir įgūdžius.

Teismo lingvistinio tyrimo atvejis byloje dėl autorystės pasisavinimo

Lietuvos teismo lingvistikos ekspertų praktikoje tyrimų byloje dėl autorystės pasisavinimo būna nedaug, tačiau jie labai skirtingi. Praktikoje buvo tirtas kolegijos baigiamasis darbas, parengtas kelių studentų, o vėliau vieno iš jų pristatytas darbuvietyje kaip savarankiškai ir vienasmeniškai parengtas projektas, nebenurodant kitų autorių pavardžių; lygintos

dviejų skirtingų autorių savomis pristatytos knygos; buvo tirti du filmo scenarijai; taip pat studento baigiamasis darbas ir mokslininkų parengti straipsniai. 2012 m. dvi bylos dėl autorystės prisavinimo, kuriose buvo padarytos lingvistinės ekspertizės, pasiekė teismą.

Viena byla buvo iškelta dėl bakalauro darbo panaudojimo šio darbo vadovo ir recenzentės paskelbtuose straipsniuose, nenurodant bendraautoriumi darbą rengusio studento. Kad mokslininkai pasinaudojo studento darbu, nepateikdami nuorodų į šį darbą, ekspertizės išvadose buvo patvirtinta. Straipsnių autoriai gynėsi, argumentuodami, kad jie naudojo tuos pačius šaltinius kaip ir bakalauro darbą rašęs studentas ir todėl atsirado panašumų. Aišku, profesionaliai pasinaudoti informacija iš tam tikros srities gali tik tą sritį išmanantis žmogus. Labai galimas daiktas, kad straipsnių autoriai žinojo tuos šaltinius, kuriuos nurodė, žinojo, kur jų ieškoti ir ką tiksliai galima juose rasti. Bet panaudoti surinktą ir apgalvotą medžiagą yra trumpesnis ir lengvesnis kelias negu studijuoti šaltinius. O po baudžiamosios bylos iškėlimo straipsnių autoriai turėjo visas sąlygas pasitikrinti šaltinius, kuriais paremtas jų straipsnių turinys, ir pasirengti būtent tokiai gynybai: rašydami ginčą sukėlusius fragmentus, naudojomės štai tokiais šaltiniais, iš dalies tais pačiais kaip ir bakalauro darbo autorius. Suprantama, kad kiekviename rašto darbe atsispindi žmogaus tam tikros srities pažinimas apskritai. Tai žmogaus sukauptos žinios, informacija, kurią jis turi kaip konkrečios srities specialistas. Iš kokių mokslo veikalų ta informacija gauta, gali nustatyti tik kitas tos srities specialistas. Tai ne teismo lingvisto kompetencijos klausimas. Bet tokių specifinių žinių pateikiamu atveju nereikėjo. Lingvistas tiria teksto kalbos sandarą: leksiką, sintaksę, t. y. kokius žodžius žmogus vartoja, kokia žodžių tvarka sakinyje, kokie skyrybos ženklai pavartoti, kokio ilgio sakiniai. Palyginus tekstus šiais aspektais, buvo nustatyti teksto fragmentai, kurie iš esmės sutapo: pažodžiui arba su nedideliais skirtumais. Šiuose fragmentuose tapaciai buvo pateikti atrinkti faktai, sutapo jų pateikimo tvarka, informacijai perteikti buvo pavartoti tokie patys žodžiai, sukonstruoti tokios pačios žodžių tvarkos ir skyrybos sakiniai, buvo vienodai pateiktos žinios apie asmenis: vardas, pavardė, skliausteliuose – iš kokio miesto ir kokiai organizacijai priklauso, ta pati informacija iškelta į išnašas arba parašyta skliausteliuose, vienodai, pavyzdžiui, sakinio viduryje, įterpti skliausteliai. Dalį sutampančių fragmentų sudarė citatos. Citata – tai tiksli ištrauka iš kurio nors teksto ar kalbos kuriam nors samprotavimui ar įrodymui patvirtinti. Kaip žinia, citata gali būti įterpta į sakinį, gali būti praleista dalis žodžių jos pradžioje, viduryje ar pabaigoje, ji gali būti ilgesnė ar trumpesnė. Panašios citatos iš tų pačių šaltinių skirtingų autorių darbuose yra įprastas reiškinys, bet kai vienodo turinio, vienodos sandaros, analogiškai įterptų į tekstą citatų surandama ne viena ir ne dvi, tenka suabejoti, ar tikrai buvo naudojamos pačiais šaltiniais. Visi nustatyti sutapimai sudarė požymių visumą, leidžiančią daryti kategorišką išvadą dėl bakalauro darbo panaudojimo.

Pateiktas pavyzdys atskleidžia ekspertinio tyrimo atlikimo metodus ir eksperto išvadų formulavimo pagrindus. Šie metodai yra universalūs ir taikytini tiek autorių teisių pažeidimams, tiek plagiato požymiams nustatyti.

Išvados

Atlikta analizė įgalina teigti, kad nepriklausomai nuo plagiato formos, plagijuojamo teksto apimtys, turinio, plagijavimo intensyvumo, plagiatas kaip reiškinys tampa dažnesnis, ypač ugdymo institucijose. Todėl suvokiant galimų plagiato pasekmių svarbą asmens, institucijos ir / ar valstybės įvaizdžiui, prestižui, būtina šias problemas pripažinti ir tobulinti jų prevencijos ir tyrimo mechanizmus. Plagiato reiškinių, kaip ir kitų netinkamų veikų, atskleidimas, viešinimas yra viena iš efektyviausių prevencijos priemonių. Todėl plagiato tyrimams, naudojant ekspertines žinias, būtina skirti daugiau dėmesio, ypač atsižvelgiant į tai, kad teisinis autorystės pasisavinimo tyrimas yra labai panašus savo požymiais į plagiato turinį – abiem atvejais turi būti nustatomi pasinaudojimo svetimu tekstu požymiai. Ugdymo procesuose būtina supažindinti mokinius, nuo kuo jaunesnio amžiaus, su plagiato reiškiniu, požymiais, jo nustatymo galimybėmis, kad būtų ugdoma sąmoninga karta, suprantanti plagiato pasekmes tiek asmeniniu, tiek valstybės mastais. Asmeninė autorių patirtis rodo, kad projektinių darbų mokyklose rengimo procese šie klausimai nėra akcentuojami ir tinkamai išaiškinami.

Literatūra

- Barnbaum, C. (n. d.). *Plagiarism. A Student's Guide to Recognizing It and Avoiding It*. Valdosta State University, USA. Prieiga per internetą: http://ww2.valdosta.edu/~cbarnbau/personal/teaching_MISC/plagiarism.htm.
- Bouville, M. (2008). Plagiarism: Words and ideas. *Science and Engineering Ethics*, 14(3), 311–322. doi: 10.1007/s11948-008-9057-6
- Chester, G. (2001). *Plagiarism Detection and Prevention. Final Report on the JISC Electronics Plagiarism Detection Project*. Prieiga per internetą: www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/plagiarism_final.pdf.
- Lietuvių kalbos žodynas. (2016). Prieiga per internetą: <http://lkzd.lki.lt/Zodynas/Visas.asp>.
- Lietuvos edukologijos universitetas. (2012). *Lietuvos edukologijos universiteto akademinės etikos kodeksas, patvirtintas 2012 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 96*. Prieiga per internetą: leu.lt/download/11558/2012-04-24%20akademes_etikos_kodeksas.pdf.
- Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. (1999). *Valstybės žinios*, 50(1598). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=417078.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. *Specialioji dalis (191–195 str.), II tomas, I dalis*. (2009). Vilnius: Registrų centras.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. (2000). *Valstybės žinios*, 89(2741). Prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/ta/66150:str191>.
- Martin, B. (1994). Plagiarism: a misplaced emphasis. *Journal of Information Ethics*, 3(2), 36–47. Prieiga per internetą: <https://www.uow.edu.au/~bmartin/pubs/94jie.html>.

- McKay, J. (2009, kovas). *A very brief history of plagiarism*. Prieiga per internetą: <http://johnmckay.blogspot.com/2009/03/very-brief-history-ofplagiarism>.
- Mizaras, V. (2010). *Autorių teisės, II tomas*. Vilnius: Justitia.
- Mykolo Romerio universitetas. (2012). *Mykolo Romerio universiteto studijų rezultatų vertinimo tvarka, patvirtinta 2012 m. kovo 16 d. nutarimu Nr. ISN-30*. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.eu/lt/naujienos/detail.php?el=186241>.
- Nelms, G. (2003). *Plagiarism Overview: What Research on Plagiarism Tells Us*. Prieiga per internetą: <http://www.wright.edu/ctl/faculty/resources/PlagiarismOverview.pdf>.
- Park, Ch. (2003). In other (people's) words: plagiarism by university students – literature and lessons. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 28(5), 471–488. doi: 10.1080/02602930301677
- Steksova, T. I. (2015). Delo o plagiata: opit lingvisticeskoj ekspertizi. *Jurilingvistika*, 6, 269–273.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. (2013). Vilnius: Alma littera.
- Trofimišinas, V. (2010, lapkričio 5 d.). *Komentaras dėl plagijavimo pavojų žurnalistinėje kūryboje*. Prieiga per internetą: http://www.lzs.lt/lt/lzs_etikos_komisija/komentarai_271/archive/komentaras_del_plagijavimo_pavoju_zurnalistineje_kuryboje.html.
- Valūnė, R. ir Žalkauskienė, A. (2013). Lingvistiniai tyrimai bylose dėl autorystės pasisavinimo. In H. Malevski ir G. Juodkaitė-Granskienė (sud.), *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika IX: tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų pagrindu parengtas mokslinių straipsnių rinkinys, 1 dalis* (p. 131–138). Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras.
- Vytauto Didžiojo universitetas. (2015). *VDU Socialinių mokslų fakulteto nuostatuose dėl plagiato prevencijos rengiant studentų rašto darbus*. Prieiga per internetą: <http://edukologija.vdu.lt/lt/system/files/Nuostatai%202015%2002%2019.pdf>.
- Vilniaus universitetas. (2006). *Vilniaus universiteto akademinės etikos kodeksas, patvirtintas 2006 m. birželio 13 d., protokolo Nr. S-2006-05*. Prieiga per internetą: http://www.vu.lt/site_files/SD/Studentams/SP/SRD/VU_AEK.pdf.
- Vytauto Didžiojo universitetas. (2009). *Vytauto Didžiojo universiteto akademinės etikos kodeksas, patvirtintas 2009 m. kovo 9 d.* Prieiga per internetą: <http://www.vdu.lt/wpcontent/uploads/2011/03/43.pdf>.
- Wyburn, M. ir Macphail, J. (2006). The intersection of copyright and plagiarism and the monitoring of student work by educational institutions. *Australia & New Zealand Journal of Law & Education*, 11(2), 73–92. Prieiga per internetą: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/anzled11&div=28&id=&page=>.
- Žalkauskienė, A. ir Žalkauskas, V. (2008). Studentų rašto darbų ypatumai kaip savarankiško / nesavarankiško jų parengimo požymiai. In *Pranešimas tarptautinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Studentas – autorius, autorius – studentas“ pristatymas Socialinių mokslų kolegijoje, Vilniuje*. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/inf_res4.phtml?id=64992.
- Žurnalistikos enciklopedija*. (1997). Vilnius: Pradai.

Problem of Definition of Plagiarism and Features of Usage of Other Texts Identified in Forensic Linguistics Examinations

Gabrielė Juodkaitė-Granskienė¹, Gintarė Herasimenkienė², Anelė Žalkauskienė³, Raimundas Jurka⁴

¹ Vilnius University Faculty of Law, Department of Criminal Justice, Saulėtekio Av. 9, LT-10222 Vilnius, Lithuania, g.juodkaite@ltec.lt

² Forensic Science Centre of Lithuania, Lvovo St. 19A, LT-09313 Vilnius, Lithuania, g.herasimenkiene@ltec.lt

³ Forensic Science Centre of Lithuania, Lvovo St. 19 A, LT-09313 Vilnius, Lithuania, a.zalkauskiene@ltec.lt

⁴ Mykolas Romeris University, Institute of Criminal Law and procedure, Ateities St. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania, rjurka@mruni.eu

Summary

The article presents definition of plagiarism used by academic society. Authors also present legal practices used in forensic linguistic examinations to determine breaches of authorship determined in Criminal code. The analysis presented reveals that the fact of determination of breach of author rights reflects also the plagiarism, but not always determinations of plagiarism leads to the determination of offence under Criminal code. Nevertheless, authors define main features of plagiarism, used for determination of breach of authorship which may be used in other academic procedures by different Universities and related institutions.

Keyword: *plagiarism, forensic examination, breach of author's rights, special linguistic knowledge.*

Gauta 2017 04 12 / Received 12 04 2017
Priimta 2017 05 26 / Accepted 26 05 2017